

GYARMATOK ÉS GYARMATTARTÓK

Szabó Gabriella

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

Péter Bajomi-Lázár: Party Colonisation of the Media in Central and Eastern Europe. Budapest–New York, CEU Press, 2014. 273 oldal.

A Stanford Encyclopedia of Philosophy „colonization” szócikke szerint „a gyarmatosítás az uralom egy formája, mely magába foglalja az adott területen élő emberek leigázását.”¹ Az összefoglaló szerint a kolonizáció kifejezést gyakran alkalmazzák a történettudomány által megalkotott eredeti értéken túl a társadalomtudomány egyéb területein is, ahogyan azt Bajomi-Lázár Péter teszi nemrég megjelent könyvében.

A nemzetközi és hazai tudományos közvélemény által méltán elismert kutató monográfiájában a média gyarmatosításáról ír, s kelet-közép-európai esettanulmányokon keresztül mutatja be: térségünkben a politikai pártok nemcsak használják, de – változó mintákkal és intenzitással – uralják is a tömegkommunikációt. A médiatudományok körébe új fogalomként bevezetett „gyarmatosítás” esetében is a legfontosabb kérdés, hogy vajon betölti-e szerepét az új terminus technikus, illetve az arra épített koncepció milyen új belátásokkal gazdagítja a politika és a média viszonyát megérteni szándékozó kutatásokat. A tét tehát nem kevés: sikerül-e bebizonyítani egy új fogalmi keret életképességét, teherbíróságát, használhatóságát.

A következőkben három szempont alapján igyekszem áttekinteni Bajomi-Lázár Péter 2014-ben megjelent könyvét. Először a konceptuális keretről, majd a módszertani részről ejtek szót, végül pedig az adatokról, s azok interpretációjáról írok. Előre bocsátom: jó véleménnyel vagyok a „*Party Colonisation of the Media in Central and Eastern Europe*” című munkáról, különösen értékesnek tartom összehasonlító, régiókra fókuszáló, szisztematikus tudást felmutató karakterét. Dicséretet érdemel a világos érvelés, a fókuszált, koherens kifejtési stílus és a szerkesztési mód. A könyv minden bizonnyal sokakat készítet majd reflexióra. Egy ilyen most ez a recenzió is.

Lássuk tehát mit takar a média pártok általi gyarmatosítása Bajomi-Lázár Péter koncepciójában! A kötet első fejezetében a politikatudományból kölcsönvett patronázs, illetve a poszt-szocialista országok pártrendszerére tett megállapítások, valamint a médiakutatásokból ismert, a média szabadságára vonatkozó feltételek összehangolása olvasható. A szerző okfejtése jól követhető:

Közép és Kelet-Európában a rendszerváltás után a pártok kormányra kerülve megszállják a közszolgálati médiát, saját politikai céljaiknak rendelik alá, ezzel pedig megsértik a sajtó szabadságát. Bajomi-Lázár Péter munkájának átfogó kutatási kérdése ennek megfelelően így hangzik: „*mely pártok esetében, és milyen körülmények között valószínűbb a média pártok általi gyarmatosítása?*”. Arra is kíváncsi, hogy a média szabadságát befolyásolja-e, hogy milyen színezetű kormánykoalíció vezeti az országot, illetve fel kívánja térképezni a médiában mutatkozó politikai párhuzamosságok különböző mintázatait (5. oldal).

A „*Party Colonisation of the Media in Central and Eastern Europe*” című kötet a politikai kommunikációkutatások instrumentalista iskolájához csatlakozik. Az instrumentalista hagyomány fősodra szerint a pártok és politikusok egyirányú politikai kommunikációt folytatnak, célpontjuk az állampolgár meggyőzése. Ebben a megközelítésben a pártok és a politikusok eszközként tekintenek a médiára, jobban mondva olyan erőforrásként, amelynek fontosságát az azon keresztül eljutatott üzenetek által kifejtett manipulációs hatás jelenti. Az instrumentalista felfogás a nemzetközi és hazai politikai kommunikációkutatás egyik legnépszerűbb megközelítése, e kötet pedig annak méltó reprezentánsa.

Ám, mint minden paradigma esetében, itt is vannak vakfoltok. Az egyik ilyen az újságírók és az állampolgárok reakciója, pontosabban az arról való megfélemlítés. Utóbbiakkal kapcsolatban a szerző is látja a megközelítés hátrait, hiszen röviden kitér a szakirodalom által már évtizedek óta ismert, s többnyire a korlátozott médiahatások iskolája gyűjtőnéven hivatkozott elemzésekre. Érdekesképpen idézi is a Media and Democracy in Central and Eastern Europe kutatócsoport által megkérdezett politikusokat és szakértőket, akik maguk is elismerik: a szavazók nem lehet a médián keresztül direkt manipulációs technikákkal irányítani (16–18. oldal). De, ha ez ennyire világos, akkor miért igyekszik minden kormány rátelepedni a médiára? Erre ad frapárs választ a kolonizációs tézis, amely a politikai patronázs részeként tekint a médiafelügyeleti hatóságok, illetve a közszolgálati csatornák vezető tisztségeire. A választásokon győztes párt(ok) úgy jutalmazza értelmiségi holdudvaruk tagjait, hogy állásokat biztosítsanak számukra. A gyarmatosítás koncepciója tehát a rendszerváltás utáni közszolgálati médiában végbementek értékelésében segíthet. Fontos ezt tudatosítani, nehogy a komplett médiapiacra akarjuk rávetíteni a szerző gondolatmenetét!

Bajomi-Lázár Péter normatív szempontokat érvényesít, a közmédia megszállását káros, veszélyes és problematikus folyamatnak tartja (28. oldal). Egyrészt szakmai szempontok miatt: a kormánypártok iránti lojalitás csak a professzionális újságírói normák ellenében érvényesülhet, és ellentmond a közszolgálati etikának. Másrészt pedig a demokrácia egészére vonatkozóan értékel, hiszen az lehetetlenné teszi az állampolgárok elfogulatlan tájékozódását, így rontja az azok politikáról szóló döntéseinek minőségét. Mindezek rész-

letes kibontása azonban elmarad, a szerző inkább felsorolja, néhány hivatkozással rövidre zárja az indoklást. Mivel a média pártok általi gyarmatosítása, s annak kártékony mivolta a kötet fő mondanivalója, e kártékonyág teoretikus megalapozását nagyban segítené egy részletesebb teoretikus áttekintés. Kifejezetten érdekes, a média- és a politikai kommunikációkutatások számára mindenképpen nagy, de megkockáztatom általános társadalomtudományi relevanciával bíró alapkérdéseket tisztázhatott volna egy alfejezet, amelyben a szerző kritikus olvasatát adja azoknak a megközelítéseknek, amelyek az állami, kormányzati intervenciót nem kolonizációnak, hanem korrekciónak tartják. Noha *expressis verbis* senki nem buzdít a közszolgálati csatornák bekebelezésére, akadnak olyan írások, amelyek valamiféle kiegyensúlyozó, a piaci mechanizmusokat kiigazító, a sajtószabadságot átértelmező, a fogyasztási közösség megteremtése helyett a politikai közösség egészének integrálására alkalmas szerepben gondolják el azokat. S ezek aligha képzelhetőek el a mindenkori kormány beavatkozása nélkül, mely Bajomi-Lázár Péter koncepciójában minden bizonnyal „gyarmatosító” törekvésnek minősülne. Jó lenne olvasni a szerző álláspontját, például a jóléti közgazdaságtan közszolgálati csatornákra alkalmazott gondolatairól. Különösképpen azért, mert a nemzetközi és hazai szakirodalomban is jelen van a nézet: a médiapiac kiigazításra szorul, a közszolgálati csatornák feladata elsősorban a piac által nem biztosított fogyasztói igények kielégítése (lásd például Sustain, 2000; Koltay, 2007). Tény, hogy a médiaszabadság tudományos megítélésében ma nem a Pigou-hagyomány, hanem a manipuláció lehetőségét és megvalósulását hangsúlyozó public choice elméletek dominálnak (lásd Djankov et al., 2003). Dominancia ide vagy oda, sohasem felesleges a különböző iskolák alapállításainak ütköztetése, s minderre a monográfia formátuma különösképpen alkalmas.

Most nézzük a könyvben szereplő empiria módszertani háttérét! A kötet esettanulmány kutatási stratégiát követő vizsgálat eredményeként született meg (28–32. oldal). Az ilyen elemzések sikerének egyik kulcsa az esetek kiválasztása, és azoknak a kutatási kérdéshez történő illesztése. Bajomi-Lázár Péter munkájában az analitikai egységek bizonyos kormányzati ciklusok, amelyekben a kormányokat alkotó pártok nagyjából hasonló erejű parlamenti felhatalmazással rendelkeztek és jelentősen átalakították a médiaszabályozást. E két szempontot figyelembe véve öt közép- és kelet-európai ország – Magyarország, Bulgária, Lengyelország, Románia és Szlovénia – tíz kormányának gyarmatosító törekvéseit vette górcső alá. Magyarországról a Horn- és a második Orbán-kormány, Bulgáriából az Ivan Kostov, illetve a Simeon Sax-Coburg-Gotha vezette kormányok, Szlovéniából a Drnovsek- és a Jansa-kormányok, Romániából a Nastase- és a Popescu-Tariceanu-kormány vizsgálatát követhetjük végig. Lengyelország kapcsán a szerző a ciklus végén lemondott baloldali miniszterelnök, Leszek Miller és az őt követő Marek Belka által vezetett kormányokat, illetve a jobboldali miniszterelnök, Marcinkiewicz lemondása

után megalakuló Kaczynski-kormányt egy-egy egységként kezelte. Ez közjogilag talán nem a legprecízebb eljárás, ám később a lengyel esetek leírásakor világosan látszódik, hogy a közszolgálati csatornák megszállásának mintázataiban nem a miniszterelnök személye, hanem a hozzá kötődő pártok ideológiai háttere a döntő. Végso soron ez nem teszi zavarossá a szerző gondolatmenetét, az esetek kiválasztása indokolt és alátámasztott.

Eligazító az interjúalanyokról szóló lista (Table 2., 242. oldal), ám a mellékletből hiányoltam a feltett kérdések katalógusát. Ennek feltüntetése sokat segítené az olvasónak abban, hogy a kutatás operacionalizálását nyomon kövesse. Magyarán, hogy megtudja, milyen információkat gyűjtött be a kutató, és azokat mely kutatási kérdések megválaszolására kívánja használni. Némi kételem van az interjúzással, mint választott módszerrel kapcsolatban. Vajon az interjúzással megszerezhetőek azok az adatok, amelyekre a szerző számít? Elképzelhető-e, hogy bármely politikus bevallja médiagyarmatosító szándékait? Nem lehet véletlen, hogy a magyar esetnél a második Orbán-kormány időszakában aktív politikus nem szerepel a megkérdezettek listájában. A szakértői interjúk sokkal informatívabbnak bizonyultak: a magyar eset leírásakor jól látható, hogy a források jelentős részét az újságírók, még inkább a téma kutatói biztosították. Nem könnyű kezelni a jelentős történeti távolságot sem. Mennyire lehet 2010-ben és 2011-ben lefolytatott interjúkkal rekonstruálni az 1994 és 1998 közötti időszak magyar közszolgálati csatornáinak függetlenségét vagy a politikai befolyás szintjét? Nem arról van-e szó végso soron, hogy az interjúk során a megkérdezettek gyarmatosítással kapcsolatos *percepciójáról* tudunk meg többet?

A kötet második nagyobb egysége tartalmazza az országtanulmányokat. Az egyes fejezetek ugyanazon logika alapján dolgozzák fel a megszerzett adatokat. Minden ország esetében olvashatunk egy történeti áttekintést a politika és média viszonyáról, majd a két elemzett kormány „gyarmatosító” lépéseiről, végül pedig ezek egybevetésére kerül sor.

Az esettanulmányok elején közölt „*The Political and Media Landscapes*” című alfejezetek kissé széttartóak és diffúzak, de elfogadom, hogy szükséges információkat tartalmaznak. Különösképpen a kötet Kelet-Közép-Európán kívüli olvasóközönsége számára nélkülözhetetlen, eddig talán ismeretlen kontextusok válnak világossá az egyes országok politikatörténetéből, médianyilvánosság-szerkezetéből. Noha gyakran egy blokként kezeljük a posztszocialista jelzővel illetett országcsoportot, nem haszontalan elgondolkozni azon, hogy vajon a közös pontok mellett a különbözőségek mennyiben relevánsak a média és a politika kapcsolatában. Gondolok például a külföldi tulajdon arányára: Bulgáriában, Romániában és Magyarországon jóval magasabb – itt a szerző leírására támaszkodom –, mint Szlovéniában és Lengyelországban. Másik érdekesség a média feletti kontroll megszerzésére irányuló politikai küzdelmek ereje és tartóssága. A kötet tanulsága szerint Lengyelország és Magyarország esetében

ádáz és hosszú politikai harc folyt a közmédia birtoklásáért (sőt, Magyarországon 1990 és 1997 között szinte másról sem szólt a politika, mint a média megszerzéséről), míg máshol ezt nem emeli ki a szerző. Ezek mind-mind befolyásolhatják azt a konstellációt, amelyben a „gyarmatosítás” lépései kibomlanak. Jóllehet a szerző erről nem beszél, de engem e gondolatok arra sarkallnak, hogy érdemes lenne a jövőben a posztszocialista gyökerek, mint mindent magyarázó elv mellett vagy helyett új modell felépítésébe kezdeni. Ehhez pedig igen hasznosak az olyan részletes leírások, mint a *„Party Colonisation of the Media in Central and Eastern Europe”* című munka.

Az esettanulmányokat tárgyaló fejezetek szerkezete olvasóbarát, az anyag pedig gazdag, így bárki könnyedén végezhet összehasonlítást a szerző szempontjain túl is. Számomra például az esettanulmányok nagyon hasznos forrásai a média és a politika kapcsolatának diszkurzív konstrukciójára. Figyelemreméltó, hogy az interjúk során a különböző országból származó megszólalók mennyire hasonlóan építik fel véleményüket, mennyire szilárd és koherens módon gondolkodnak a beszélgetés tárgyáról. Ez alapján igaz lehet, hogy a sajtó szabadsága, annak kormányzati befolyás alól történő kiszabadítása valamiféle közös európai érték, amely a posztszocialista társadalmak esetében a nyugathoz felzárkózás egyik előfeltételeként jelenik meg. Innen nézve még inkább összeáll a kép, hogy a vizsgálatban is idézett újságírók és médiakutatók számára a politika szándékai hogyan és miért értelmeződnek a média számára kártékony és fojtogató ragaszkodássá. Egy következő kutatás remélhetőleg feltérképezi ennek ellendiskurzusait, további narratívákat is.

A hetedik fejezet összefoglalja a kutatás egészének tanulságait. E rövid rész határozott állításokat tartalmaz. Bár a kormányok szerkezete és a kormánypártok ideológiai háttere más-más konstellációkat eredményez, a vizsgált országok minden kormánya „gyarmatosította” a közszolgálati csatornákat. A „gyarmatosításra” leginkább az egypárti, erősen centralizált, erős pártfegyelemmel rendelkező, határozott ideológiai arcúval, az ellenzék ellen kíméletlenül fellépő, karizmatikus, kritikus médiával szemben személyes ellenérzéssel viseltető vezérrel rendelkező kormányok hajlamosak. Értelemszerűen az egypárti „kolonizáció” a legveszélyesebb a médiaszabadságra. A médiaszabadság leginkább a többpárti kormányok alatt virágzik. A szerző érvelése szerint ez esetben a pártok médiaügyben fékezik egymás beavatkozó szándékait, vagy talán inkább túl gyengék ahhoz, hogy rátelepedjenek a médiára. Úgy tűnik a baloldali-jobboldali kevésbé érvényes magyarázó faktor: a jobboldali Orbán-, Marcinkiewicz- és Kaczynski-kormányok mellett a baloldali Adrian Nastase vezette kabinet is élen járt a gyarmatosításban. A konklúzió tehát így hangzik: az erős, koncepciózus, ideológiailag orientált kormányzás együtt jár a médiaszabadság csökkentésével.

Nem véletlenül kerülöm a hatás, befolyás, ok és okozat kifejezéseket! A *„Party Colonisation of the Media in Central and Eastern Europe”* című kötet sem

tárgyal kauzalitást, a kormányzatok és a közmédia állapotainak összefüggéseiben együttállásokat, kölcsönhatásokat rögzít. Magam is ebben látom a politikai kommunikációkutatás jövőjét: a kibogozhatatlan ok-okozati láncolatok helyett konstellációk részletes és gazdag leírásában.

Végül visszakanyarodnék a recenzió első kérdéséhez. Mire alkalmas a „*médiagyarmatosítás*” koncepciója? Úgy vélem, a közszolgálatosság és a sajtószabadság közép-európai romlásának leírására. Bajomi-Lázár Péter kötetében a (köz) média és a politika kapcsolatának szomorújátéka bomlik ki, amelyben akármenyire is küzdenek az újságírók, a mindenkori kormányok maguk alá gyűrik a médiát. Kérdés csak az, hogy milyen mértékben. Egy dolog mindenképpen reménykeltő: a közszolgálati műsorok lenyúlása nem nyerő stratégia. A politikai versenyben a „*gyarmatosítók*” (Nastase-, Marcinkiewicz- és a Kaczynski-kormányok) megbuknak, megbukhatnak. A harmadik Orbán-kormányt támogató szavazók relatív többsége e sorok írásakor ugyan fennáll, de biztosan nem a közszolgálati csatornák magas nézettségi adatai és elsöprő népszerűsége miatt.²

JEGYZETEK

¹ Kohn, Margaret: Colonialism. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2014 Edition). URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/colonialism/>>.

² Így alakult a közmédia nézettsége a hétvégén. *Hirado.hu*, 2015. április 13.

IRODALOM

Djnakov, Simeon–McLeish, Caralee–Nenova, Tatiana–Shleifer, Andrei (2003): Who owns the media? *Journal of Law and Economics*, Vol 46., Issue 2., 341–381.

Koltay András (2007): A közszolgálati média fogalma. *Médiakutató*. 2007 Nyár.

Sustein, Cass (2000): Television and the Public Interest. *California Law Review*. Vol. 88. Issue 2.